



ROMUALDAS DULSKIS

Vytauto Didžiojo universitetas

# KONFUCIANIZMO IR KRIKŠČIONYBĖS DOKTRININĖS ANALOGIJOS IR SKIRTUMAI TARPRELIGINIO DIALOGO PERSPEKTYVOJE

Doctrinal Analogies and Differences between Confucianism  
and Christianity in the Outlook of Interreligious Dialogue

## SUMMARY

Confucianism, a system rich in humanistic values and teachings for living a noble life, is an invaluable partner for Christianity in interreligious as well as intercultural dialogue. We have arrived at a time for Confucianism to be understood not as a “pagan” opponent to the Christian Weltanschauung, but rather as a precursor and partner in creating a more humane world and revealing the essential mission of man. In the course of analyzing the possibilities of Confucian and Christian dialogue, two important aspects of Christian teachings become evident. Firstly, to what extent Christian doctrine is unique and to what extent it conveys a common religious human quest and, secondly, comparing both teachings helps to lead to a clearer perception of where lies the essence of Christian love and salvation. Confucianism does not operate within such concepts as Revelation or a Saviour, both of which are basic to Christianity. The ultimate Confucian goals of the individual and society are outlined in ways more characteristic to Chinese thinking, – humaneness, harmony, the Heavenly Principle. In Confucianism one of the central concepts, *the will of Heaven*, conveys the relationship between humanity and the Supreme Being. It can be said that in Confucian will of Heaven a certain Divine Revelation is manifested in a way that leads humanity toward its ultimate goal.

## SANTRAUKA

Konfucianizmas, kaip nepaprastai turtinga humanistinių vertybių sistema ir kilnaus gyvenimo būdo mokymas, yra neįkainojamas tiek tarpreliginio, tiek tarpkultūrinio dialogo partneris krikščionybei. Šiandien atėjo laikas konfucianizmą suvokti ne kaip „pagonišką“ krikščioniškosios pasaulėžiūros oponentą, bet veikiau kaip krikščionybės pirmtaką ir partnerį kuriant žmoniškesnį pasaulį ir atskleidžiant esminį žmogaus pašaukimą.

RAKTAŽODŽIAI: tarpreliginis dialogas, konfucianizmas, krikščionybė, žmoniškumas, Zhu Xi.

KEY WORDS: interreligious dialogue, Confucianism, Christianity, humaneness, Zhu Xi.

Analizuojant konfucianizmo ir krikščionybės dialogo galimybes išryškėja du svarbūs krikščioniškojo mokymo aspektai. Pirma, kiek krikščioniškoji doktrina yra unikali ir kiek ji perteikia bendražmogiškus religinius ieškojimus. Antra, abiejų mokymų palyginimas padeda aiškiau suvokti, kur glūdi krikščioniškosios meilės ir išganymo kelio esmė. Konfucianizmas neoperuoja tokiais sąvokomis kaip Apreiškimas ir Išganytojas, kuriuos yra pamatinės krikščionybei. Individo ir visuomenės galutiniai tikslai nusakomi kitokiomis, kinų mentalitetui būdingomis sąvokomis: žmoniškumas, harmonija, dangiškasis principas. *Dangaus valia* konfucianizme yra viena pagrindinių sąvokų, perteikiančių žmogaus santykį su Dievybe. Galima sakyti, kad konfucianistinėje Dangaus valioje atsiskleidžia tam tikras Dievo apreiškimas, kuris veda žmoniją jos galutinio tikslo link.

## ĮVADAS

Krikščioniškojoje visuomenėje, neretai ir akademinėje, vyrauja požiūris, kad visi esminiai teologijos klausimai jau atsakyti. Esą šiandienos teologams atsakant į mūsų dienomis keliamus klausimus telieka tik pritaikyti anksčiau rastus teologinius postulatus. Laikomasi išankstinės prielaidos, kad kadangi teologija kalba apie amžinąsias vertybes, tai tiek teologiniai klausimai, tiek atsakymai iš esmės yra pastovūs. Tačiau pasaulyje viskas nenumaldomai kinta. Netgi pati Dievo išganymo ekonomija yra dinaminio pobūdžio. Vakardienos klausimai dažnai tampa nebeaktualūs šiandien, o vakarykščiai atsakymai gali pasirodyti visiškai netenkinantys šiandienos žmogaus. Ir visai ne dėl to, kad postmodernus žmogus pernelyg sekuliarizuotas ar liberalus. Bandymas vakarykščius atsakymus pateikti kaip vienintelius teisingus kompromituoja teologiją, nes ši atrodo kaip sustingusi doktrina, negebanti sąžiningai, atvirai ir drąsiai pasitikti laiko iššūkius. Todėl atnaujinta teologinė įžvalga yra būtina kiekvienai žmonijos kartai, susiduriančiai su savo unikalais laikmečio problemomis. Juk teologija, panašiai kaip Dievo karalystė, yra pašaukta būti nuolat augančiu garstyčios medeliu (plg. Mt 13, 31–32).

Vienas svarbiausių šiandienos teologinių klausimų laukų yra susijęs su tarpreliginio dialogo sfera. Šiame straipsnyje analizuojama dviejų didžiųjų žmonijos mokymų – konfucianizmo ir krikščionybės – sąsajos ir dialogo galimybės. Konfucianizmas, kaip nepaprastai turtinga humanistinių vertybių sistema ir kilnaus gyvenimo būdo mokymas, yra neįkainojamas tiek tarpreliginio, tiek tarpkultūrinio dialogo partneris krikščionybei. Šiandien atėjo laikas konfucianizmą suvokti ne kaip „pagonišką“ krikščioniškosios pasaulėžiūros oponentą, bet veikiau kaip krikščionybės pirmtaką ir partnerį kuriant žmoniškesnį pasaulį ir atskleidžiant esminį žmogaus pašaukimą.

Analizuojant konfucianizmo ir krikščionybės dialogo galimybes, labiau išryškėja du svarbūs krikščioniškojo mokymo aspektai. Pirma, kiek krikščioniškoji doktrina yra unikali ir kiek ji perteikia bendražmogiškus religinius ieškojimus. Antra, abiejų mokymų sugretinimas padeda aiškiau suvokti, kur glūdi krikščioniškosios meilės ir išganymo kelio esmė.

Antrajame mūsų eros tūkstantmetyje konfucianizmo doktrina buvo praturtinta reikšmingais daoizmo ir budizmo mokymų elementais. Fragmentiškai susitikęs krikščionybę pirmajame tūkstant-

metyje ir daug išsamiau antrajame, ypač XVI–XVII šimtmečių sandūroje Matteo Ricci (1552–1610) ir jo bendražygių asmenyje, konfucianizmas vis dėlto ligi šiolei nepatyrė didesnės krikščioniškųjų idėjų įtakos. Veikiau krikščionybės, kaip svetimos Vakarų pasaulio doktrinos, įtakos buvo vengiama ir saugojamasi. Susiformuoti kinų požiūriui į krikščionybę kaip į svetimą ir nepriimtina pasaulėžiūrą nemažai įtakos turėjo vakariečių karinis, ekonominis ir kultūrinis agresyvumas. Tačiau šiandien situacija smarkiai pasikeitė. Dviejų didžiųjų mokymų susitikimas trečiajame tūkstantmetyje yra neišvengiamas ir laikui bėgant taps tik dar intensyvesnis. Labai tikėtina, kad konfucianizmas, praeityje atsivėręs daoizmui ir budizmui, trečiajame tūkstant-

metyje leisis būti ženkliai praturtintas krikščioniškųjų idėjų.

Savo ruožtu krikščionybė, amžių bėgyje tapusi tolerantiškesnė ir įžvalgesnė, gebės vis labiau atpažinti autentiškas vertybes humanistinėje konfucianistinių vertybių sistemoje. Krikščioniškoji teologija ras naujo įkvėpimo ir platesnių horizontų kiniškos filosofinės minties pasaulyje. Be to, ligi šių dienų Vakarų pasaulyje vyravusi konfucianizmo, kaip racionalios etinės sistemos, samprata turės būti praturtinta Vakaruose iki šiol menkai analizuotais konfucianistinio dvasingumo elementais. Atviras ir nešališkas konfucianistinio ir krikščioniškojo mokymų dialogas skatins brandesnę abiejų pasaulėžiūrų teologinę bei filosofinę interpretaciją.

## KONFUCIANIZMO IR KRIKŠČIONYBĖS ISTORINĖS RAIDOS PARALELĖS

Galima išskirti keturis pagrindinius konfucianizmo raidos periodus. Pirmasis, kurį galėtume pavadinti klasikinio konfucianizmo užuomazgos tarpsniu, prasideda šeštame amžiuje prieš Kristų. Tai konfucianizmo gimimo ir ankstyvojo vystymosi laikotarpis, kurio metu konfucianistinės idėjos plito, tačiau nesusilaukė visuotinio pripažinimo. Jis apima Konfucijaus (551–479 pr. Kr.), Mencijaus (apie 385–apie 312 pr. Kr.) ir Xunzi (apie 313–apie 238 pr. Kr.) gyvenimo laikotarpius. Šis tarpsnis baigiasi Qin dinastijos valdymu (221–206 pr. Kr.), pasižymėjusiu žiauriu konfucianistų persekiojimu, konfucianistinių knygų deginimu ir konfucianistų mokslininkų žudymu. Tai laikotarpis, kurį tam tikra prasme galima pa-

lyginti su pirmaisiais krikščionybės amžiais. Konfucijus, panašiai kaip ir Jėzus, turėjo ištikimų mokinių būrį, tačiau kol buvo gyvas nesulaukė visuotinio pripažinimo. Turėjo praeiti beveik keturi šimtai metų, apėmusių taip pat persekiojimų laikotarpį, kol buvo visuotinai suvokta konfucianistinių idėjų vertė. Be abejo, pirmųjų amžių krikščionių persekiojimų mastas daug kartų didesnis.

Antrasis periodas, kurį galėtume pavadinti visuotinio pripažinimo tarpsniu, prasideda nuo antrojo amžiaus prieš Kr. ir tęsiasi maždaug ligi vienuoliktojo šimtmečio po Kr. Jo pradžioje, valdant Han dinastijos imperatoriams, konfucianizmą pripažino valstybė ir jis ėmė daryti didžiulę įtaką visuomenės gyvenimui. Šiuo

periodu konfucianistinės idėjos ėmė sparčiai skliti į kitas Rytų Azijos šalis: Korėją, Vietnamą, Japoniją. Anot taiklaus Xinzhong Yao posakio, „konfucianizmo istorija gali būti apibūdinta kaip radiacijos procesas“<sup>1</sup> Pirmojo tūkstantmečio viduryje ir antroje jo pusėje konfucianizmas iš dalies užleido savo pozicijas daoizmui ir iš Indijos atneštam bei Kinijoje suklestėjusiam budizmui. Daoistinis ir budistinis mokymai darė įtaką konfucianizmui. Šis konfucianizmo raidos laikotarpis turi analogijų su pirmuoju krikščionybės tūkstantmečiu, o tiksliau, su laikotarpiu nuo Milano edikto 313 m. iki dvyliktojo amžiaus, kai, pripažinta valstybės valdant imperatoriui Konstantinui Didžiajam, krikščionybė sėkmingai pasklido Romos imperijoje, vėliau išplito į aplinkinius kraštus ir įsivyravo Europoje. Antroje pirmojo tūkstantmečio pusėje krikščionybei teko susidurti su veržlia ir sėkminga islamo invazija. Panašiai kaip konfucianizmui Rytų Azijoje, krikščionybei teko užleisti dalį savo pozicijų Artimuosiuose Rytuose.

Trečiasis periodas, kurį turėtume pavadinti neokonfucianizmo tarpiniu, prasideda vienuoliktame šimtmetyje. Jis pasižymi, viena vertus, konfucianizmo, daoizmo ir budizmo tarpusavio įtaka, kita vertus, konfucianistinė doktrina apvaloma nuo daoizme ir budizme įsivyravusių prietarų. Daugelis vertingų daoistinių ir budistinių idėjų buvo integruotos į konfucianistinį mokymą. Konfucianizmas savo ruožtu praturtino daoistinę ir budistinę doktrinas. Žymiausi šio laikotarpio konfucianizmo mokytojai buvo Zhu Xi (1130–1200) ir Wang Yangming (1472–1529). Neokonfucianistai dar la-

biau pabrėžė moralinio ir intelektualinio ugdymosi reikšmę, ritualus nustumdami į antrąjį planą. Didžiausias dėmesys buvo skiriamas etiškai elgsenai, savidrausmei ir konfucianistinių tekstų studijoms. Šiuo metu radosi meditacijos praktika, kuria buvo siekiama susikaupimo, įsigilinimo į konfucianistinius principus ir vertybes, širdies-proto<sup>2</sup> „atitaisymo“. Konfucijus ir jo ankstesnieji sekėjai savo mokymą labiausiai skyrė valdovų ugdymui, o neokonfucianistai akcentavo mokymo aktualumą visiems žmonėms.

Šis konfucianizmo istorijos laikotarpis turi keletą analogijų su antruoju krikščionybės tūkstantmečiu. Katalikų Bažnyčios atsinaujinimas, prasidėjęs dvyliktame amžiuje pranciškonų ir dominikonų ordinų susikūrimu, vėliau pasireiškęs šv. Teresės Avilietės ir šv. Kryžiaus Jono inspiruotu karmelitų ordino atnaujinimu, vis dėlto patyrė sąstingį šešioliktame šimtmetyje ir užleido reformos iniciatyvą protestantų sąjūdžiui. Nors šis sąjūdis išvirto į Vakarų krikščionybės suskilimą, tačiau jis atnešė naujų įžvalgų į krikščioniškąją doktriną ir gyvenimą. Panašiai kaip neokonfucianizme buvo pabrėžtas doktrinos aktualumas visiems žmonėms, taip antrojo tūkstantmečio krikščionybėje, visų pirma protestantizme, buvo išryškinta visuotinės krikščionių kunigystės idėja. Be to, krikščioniškajame gyvenime (iš pradžių protestantizme, po to katalikybėje) buvo pabrėžta Biblijos skaitymo reikšmė ir labiau akcentuotas savarankiškas tikinčiųjų dvasinis ugdymasis, panašiai kaip konfucianizme buvo labiau pabrėžtos konfucianistinių tekstų studijos ir moralinis bei intelektualinis

ugdymasis. Šv. Tomo Akviniečio mokymas, implikavęs Aristotelio idėjas, iš dalies primena neokonfucianistų pastangas praturtinti savąjį mokymą daoistinėmis ir budistinėmis idėjomis<sup>3</sup>. Šv. Ignaco Lojolos ir jėzuitų išpopuliarinta meditacijos praktika ne tik savo forma, bet ir tikslais turi panašumų su konfucianistine meditacija.

Ketvirtasis periodas, kurį galėtume pavadinti iššūkių tarpsniu, prasidėjo 1912 m., žlugus imperiniam valdymui ir Kinijai tapus respublika. Amžių bėgyje imperatoriaus institucija buvo tapusi reikšminga konfucianizmo atrama. Imperatorius turėjo pareigą atlikti iškilmingas ir visam kraštui svarbias apeigas Dangui bei rūpintis, kad valstybės pareigūnai laikytųsi kilnių konfucianistinių priesakų. Nors savo esme konfucianizmas nėra susijęs su monarchijos institucija, politiniai pasikeitimai dvidešimtojo amžiaus pradžioje tapo iššūkiu konfucianizmo tradicijai. Dar didesnis iššūkis buvo komunistų atėjimas į valdžią 1949 m.

Ekumeninio sąjūdžio paženklinimą krikščionybės istorijos etapą galime palyginti su ketvirtuoju konfucianizmo periodu. Devynioliktame šimtmetyje protestantizme, kuris labiausiai iš visų krikščioniškųjų šakų kentėjo dėl gausių denominacinių susiskaldymų, pasirodė pirmieji ekumeninio sąjūdžio daigai. Dvidešimtojo amžiaus pradžioje ekumeninis sąjūdis tapo vis labiau organizuotas ir pamažu įtraukė vis daugiau krikščioniškųjų bažnyčių. Praeitais šimtmetis buvo kupinas iššūkių tiek krikščionybei, tiek konfucianizmui. Abu mokymai dramatiškai susidūrė su totalitarizmu, išgyveno žiaurius ir plataus masto persekiojimus<sup>4</sup>. Demokratinio proceso palietė abi visuome-

nes. Kinija atsisakė imperinio valdymo, ir nors žemyninėje Kinijoje vis dar vyrauja totalitarinis režimas, bandantis derinti rinkos ekonomiką su politine kompartijos vienvaldyste, Taivanyje sėkmingai susikūrė demokratinė respublika. Nors Katalikų bažnyčioje, didžiausioje krikščionybės šakoje, vyrauja hierarchinė valdymo sistema, tačiau pastarajame šimtmetyje atsisakyta daugelio triumfalizmo ir pompastikos elementų tiek liturgijoje, tiek kasdieniame Bažnyčios gyvenime.

Konfucianistinė pasaulėžiūra, nepaisant visų pastarojo šimtmečio sukrėtimų ir sumenkusio visuomenės religingumo, vis dar giliai įsišaknijusi į Kinijos žmonių sąmonę. Tą patį galėtume pasakyti apie Europos ir Šiaurės Amerikos visuomenes: nepaisant išorinio atsitolinimo nuo krikščioniškojo tikėjimo, Vakarų žmonių sąmonėje tebėra giliai įsišaknijusios krikščioniškosios idėjos: pagarba žmogui ir žmogaus teisėms, taikingumas, teisingumas, politikos skaidrumas, socialinė pagalba silpniesiems visuomenės nariams, etc. Šiandien ir artimiausioje ateityje tiek konfucianizmui, tiek krikščionybei teks vis aštriau susidurti su plintančiu sekuliarizmo iššūkiu. Taip pat trečiajame tūkstantmetyje konfucianizmo laukia akistata su krikščioniškąja pasaulėžiūra, kuri neabejotinai pakoreguos kai kuriuos konfucianizmo mokymo aspektus. Krikščionybei savo ruožtu teks išmokti Azijos pamokas ir pabandyti atviriau įvardyti, kas šio kontinento mokymuose, tarp jų ir konfucianizme, yra „tikra ir šventa“<sup>5</sup>. Lygiavertis krikščionybės ir konfucianizmo susitikimas bei geranoriškas dialogas bus neįkainojamai naudingas abiem mokymams ir abiem visuomenėms.

## VISUOTINĖS HARMONIJOS IDĖJA IR ENERGIJŲ PUSIAUSVYRA

Visas konfucianizmo mokymas yra orientuotas siekti harmonijos (he, 和), kuri laikoma aukščiausiu visatos įstatymu. Konfucianizmo tradicija harmoniją suvokia ne kaip statišką darną, bet veikiau kaip priešingų jėgų/energijų pusiausvyrą. Privalu nuolat budėti, kad ši pusiausvyra būtų išlaikyta. Moralinės individo aspiracijos suvokiamos kaip pastangos siekti vidinės pusiausvyros ir harmonijos. Šios aspiracijos pranoksta siaurus individualius interesus. Asmeninio gyvenimo harmonija tampa harmoningo visuomeninio gyvenimo pagrindu, o taiki ir darni visuomenė atsisako agresijos kitų tautų atžvilgiu. Tad visuomenės harmonija gimdo taiką tarp tautų. Taikus tautų sambūvis neįneša destruktijos į gamtos ir visatos procesus, bet, priešingai, harmonizuoja aplinką ir kuria kosminę harmoniją.

Žmogus daugeliu atžvilgių yra visatos atspindys – mikrokosmas. Anot konfucianistinio posakio, „Dangus ir žmonės yra viena“ (*Tian ren he yi*, 天人合一). Tiek visatoje, tiek žmoguje egzistuoja yin ir yang. Šių dviejų jėgų pusiausvyrą sąlygoja harmoniją visatoje ir žmoguje. Laikydamasis Dangaus valios, skatinančios moraliai elgtis, žmogus savyje subalansuoja yin ir yang. Taip jis sukuria harmoniją savyje ir aplinkoje. Tai aiškiai išreiškia Zhang Zai (1020–1077) mokyme: „Dangus yra mano tėvas, o Žemė – mano motina, ir netgi toks mažas kūrinys kaip aš randa jaukią vietą tarp jų.“<sup>6</sup> Kaip tiksliai pastebi Julia Ching, Bažnyčios Tėvams svarstant krikščioniškosios

antropologijos klausimus taip pat nesvetima gretinti žmogų su visata. Pavyzdžiui, šv. Grigalius Nysietis savo raštuose žmogų vadina visatos kopija<sup>7</sup>.

Tad individo moralinių pastangų tikslas nėra tik savęs realizavimas, bet taip pat kosminė harmonija. Konfucianiška me teiginyje, kad „visi žmonės yra mano broliai ir seserys“<sup>8</sup>, randame krikščioniškosios artimo meilės ekvivalentą. Beje, visų žmonių brolybės idėja ateina jau iš Konfucijaus laikų: „Jei kilnus žmogus sąžiningai ir nepriekaištingai atlieka savo pareigą, jei kitus žmones sutinka pagarbiai ir mandagiai, pagal nusistovėjusias bendrabūvio taisykles, tai visi žmonės tarp keturių jūrų jam yra broliai.“<sup>9</sup> Harmonijos siekis turi akivaizdų mistinį aspektą. Jis padeda atrasti ir išsąmoninti Dangiškąjį principą (Tianli) – visokios harmonijos šaltinį, esantį žmogaus širdies gelmėje. Dangiškasis principas, arba kosminis ren, turi būti rūpestingai puoselėjamas, kad taptų visą žmogaus egzistenciją harmonizuojančia jėga.

Konfucianizmo kultūroje vyraujanti gamtos ir žmogaus harmonijos idėja paprastai priešstatoma bibliinei/vakarietiškajai gamtos užvaldymo idėjai (plg. Pr 1, 28). Atrodo, kad šios idėjos yra visiškai priešingos viena kitai. Tačiau vakarietiškas gamtos užvaldymas implikuoja gamtos apsaugą. Pajungdami gamtą savo reikmėms, vakariečiai šiandien vis aiškiau suvokia būtinybę globoti gamtą. Tuo tarpu konfucianistinė žmogaus ir gamtos vienybė nėra tik pasyvus žmogaus prisitaikymas prie gamtos pro-

cesų. Veikiau tai kūrybiškas žmogaus bendradarbiavimas su gamta. Jis neneigia žmogaus kūrybinės laisvės, bet siekia visuotinės pusiausvyros ir harmonijos. Žinoma, konfucianistinė gamtos ir žmogaus harmonijos idėja skaudžiai prasilenkia su šiandiene kontinentinės Kinijos realybe.

Harmonijos tarp Dangaus ir žmonių siekis apima visas gyvenimo sritis. Konfucianistinis gyvenimo būdas siekia darnos tarp praeities ir ateities, tarp protėvių ir palikuonių, tarp sekuliarios ir sakralios gyvenimo sferų. Galima tvirtinti, kad konfucianistinė pasaulėžiūra sutapatina sekuliarią ir sakralią gyvenimo sritis. Konfucianizmas žmogaus išganymo ieško ne už regimojo pasaulio ribų, bet akina siekti tobulos ir visa apimančios harmonijos šiame pasaulyje. Sakraliai pagarbi elgsena skatina harmoniją visose gyvenimo srityse ir sekuliaris

gyvenimo sferas daro šventas. Tai asocijuojasi su bibrine pasaulio vizija: „Tešlovina Jį dangus ir žemė“ (Ps 69, 35).

Gamtinis ir antgamtinis pasaulis konfucianizme suvokiamas kaip viena ontologinė visuma. Dangus, Žemė ir žmonija sudaro kosmologinę triadą ir susiję glaudžiais, dinaminiais, vienas kitą veikiančiais ryšiais. Moralinis individo ugdymasis turi aiškiai išreikštus socialinių ir netgi kosminį aspektus. Todėl moralinės individo aspiracijos tiesiogiai daro įtaką aplinkos harmonijai. Valstybės pareigūnai įpareigoti ne tik sąžiningai atlikti savo pareigas, bet taip pat ugdyti savo dorybingumą. Tokiu būdu jie prisideda prie socialinių energijų subalansavimo bei kosminės harmonijos kūrimo. Taip antropocentrinė konfucianizmo etika tampa kosmine etika. Ji apima individą, visuomenę, gamtą/visatą ir transcendentinę dieviškąją Tikrovę.

## KANONINĖS KONFUCIANIZMO KNYGOS

Panašiai kaip krikščionybė, konfucianizmas turi savo kanonines knygas. Jos parašytos arba galutinai suredaguotos maždaug tuo pačiu metu, kada buvo parašytos įvairios Biblijos knygos. Tačiau konfucianistinių tekstų kalba, kitaip negu bibrinė kalba, yra paprasta ir konstruktyvi. Ji vengia alegorijų, metaforų, simbolių, parabolų ir siekia aiškiai bei suprantamai perteikti moralinį mokymą. Esminiai klasikinio konfucianizmo principai randami vadinamuosiuose Penkiuose klasikuose: *Yijing*, *Shijing*, *Shujing*, *Liji* ir *Chunqiu*. Slenkant amžiams Penki klasikai buvo vis papildomi kitais senoviniais raštais taip, kad Song dinas-

tijos laikais (960–1279) sudarytas Trylikos klasikų sąrašas.

Esama pagrindo spėti, kad Konfucijus mokydamas rėmėsi šiais pagrindiniais rašytiniais šaltiniais: *Permainų knyga*, *Poezijos knyga*, *Dokumentų knyga*, *Ritualų knyga* ir *Muzikos knyga*, dingusia Qin dinastijos konfucianistinių knygų deginimo laikais. Pirmasis konfucianistinės klasikos tekstas – *Permainų knyga* (*Yijing*) – sunkiai suvokiamas ir prieštaringai komentuojamas veikalas. Pasak *Lunyu*<sup>10</sup>, Konfucijus šią knygą ypač stropiai studijavo penktajame savo gyvenimo dešimtmetyje, tikėdamasis iš jos daug ko išmokyti. Tačiau toks teiginys yra abejotinas,

nes seniausios teksto versijos gali tarnauti veikiau pranašavimams ar būrimams nei elgsenai ar pasaulėžiūrai tobulinti.

Antrasis tekstas – *Poezijos knyga (Shijing)*. Tai XI–VII a. pr. Kr. užrašytų trijų šimtų senovinių dainų rinkinys, kuriame „nėra pikto, sugadinto mąstymo“<sup>11</sup>. Dainų tekstai giria dorus ir peikia nesąžiningus senovės valdovus, moko draugiškai sugyventi, dvasios giedrumo, atjautos gamtai. Konfucijus šias dainas laikė vertinga priemone charakteriui lavinti ir kilniems jausmams ugdyti. Todėl jis skatino savo mokinius mokytis šių dainų. Han dinastijos laikais konfucianizmui gavus valstybinį pripažinimą, *Shijing* tapo atsakingų valstybės pareigūnų mokymosi programų sudėtine dalimi. Išsilavinę kinai atmintinai mokėjo daug senovinių dainų.

*Dokumentų knyga (Shujing)* – trečiasis tekstas, skirtas senovės istorijos ir politikos pagrindams (parašytas XII–VIII a. pr. Kr.). Jame istorinių įvykių fone aptariami teisingos, kilnios politikos ir humaniško elgesio principai. Iš šio veikalo Konfucijus ir jo mokiniai sėmėsi valstybės valdymo principų bei pagrindinių socialinės filosofijos normų. Pirminis teksto variantas buvo prarastas Qin dinastijos knygų deginimo laikais. Vėliau tekstas atkurtas „iš atminties“.

Veikalas moko valstybės valdovus būti kilnius, noriai mokytis, priimti patarimus ir kritiką, kasdien atnaujinti savo dorybes, vengti savivalės. Valdovas, kaip ir kiekvienas žmogus, gali suklysti. Tačiau jei jis nepripažįsta padarytų klaidų ir jų neatitaiso, yra smerktinas. Korumputas šalies administravimas ir žiaurus elgesys su piliečiais gresia žlugimu. Vals-

tybės patarėjai nepataikaudami privalo išsakyti valdovui savo nuomonę.

Dievybės sąvoka *Shujing* knygoje yra miglota. *Tian* (Dangus) arba *Shangdi* (Aukštybių Viešpats) dažnai minimi tik siekiant sustiprinti žmogaus atsakomybės jausmą ir pabrėžiant, kad visa priklauso nuo paties žmogaus apsisprendimo. Kitais atvejais *Tian/Shangdi* reiškia laiminančią ar baudžiančią jėgą. Vis dėlto *Shangdi* akivaizdžiai turi bruožų, būdingų asmeninei Aukščiausiajai Būčiai, tuo tarpu *Tian*, atrodo, buvo suvokiamas ir kaip beasmėnis, ir kaip personifikuota būtis. *Tian*, panašiai kaip Biblijos Dievas, stebi žmonių poelgius, supyksta ant nedorųjų, grasina jiems sunaikinimu<sup>12</sup>.

Ketvirtasis konfucianistinės klasikos tekstas yra *Ritualų knyga (Liji)*. Pirminis teksto variantas pražuvo Qin dinastijos laikais. Vėliau tekstas atstatytas remiantis įvairiais išlikusiais šaltiniais. Ritualiniai tekstai skirti harmonizuoti visuomeninę ir religinę gyvenimą. Juose perteikiamos papročių ir apeigų taisyklės skatina kilnumą, pareigos jausmą bei tarpusavio pagarbą.

Tariamai Konfucijaus redaguotas 722–481 m. Lu valstybės, gimtosios Konfucijaus valstybės, metraštis *Pavasario ir rudens kronika (Chunqiu)* yra penktasis konfucianistinės klasikos tekstas. Iki XX a. pradžios buvo manoma, kad Konfucijus redagavo arba net parašė *Chunqiu*. Šios nuomonės buvo laikomasi remiantis Mencijaus (372–289) liudijimu, kad Konfucijus parašė Lu valstybės metraštį, kadangi buvo labai susirūpinęs šalyje išgailėjusiais neteisybe, smurtu ir korupcija.<sup>13</sup>

Žymiausias neokonfucianizmo mąstytojas Zhu Xi šalia Penkių klasikų ypa-



tingą dėmesį skyrė kitoms keturioms, jo nuomone, svarbiausioms konfucianistinėms knygoms. Tai buvo *Lunyu* ir *Mengzi*, taip pat du skyriai iš Ritualų knygos: *Daxue* (*Didysis mokymas*) ir *Zhongyong* (*Vidurio mokymas*). Šiuos tekstus Zhu Xi laikė net reikšmingesniais už anksčiau minėtus Penkis klasikus ir parašė jiems komentarus. Zhu Xi propagavo holistinį asmens ugdymą ir mokė dorybių lavinimą jungti su pasaulio tyrinėjimu. Praktikuodamas kilnų gyvenimo būdą individas siekia laipsniškai perkeisti save. Gamtoje ir žmogaus gyvenime vykstančius pokyčius Zhu Xi interpretavo kaip pažangos laiptelius, kuriais reikia pasinaudoti savęs

tobulinimui. Savęs perkeitimas savo ruožtu prisideda prie šeimos, visuomenės ir, pagaliau, viso pasaulio perkeitimo.

Panašiai kaip šv. Tomo Akviniečio teologinės ir filosofinės išvalgos davė daug naujo Katalikų bažnyčios teologijai, taip neokonfucianistinės Zhu Xi idėjos atnaujino konfucianizmo doktriną ir padarė ją vyraujančiu mokymu visoje Kinijos imperijoje iki pat dvidešimtojo amžiaus pradžios. Valstybės pareigūnai privalėjo studijuoti Keturias knygas ir Zhu Xi komentarus, kad galėtų užimti atsakingas pareigas. Taip buvo siekiama parengti moralius ir išsilavinusius valstybės valdininkus.

## KONFUCIANISTINĖS EDUKOLOGIJOS OPTIMIZMAS

Vienas iš esminių konfucianistinės antropologijos postulatų – žmogaus galia ugdytis ir tobulėti. Ja remiasi konfucianistinei pasaulėžiūrai būdingas optimizmas, kuris nepaliojama viliasi šviesesnės ateities net sunkiausių išbandymų laikotarpiais. Pagrindinis ugdymo tikslas – suprasti Dangaus valią ir šį supratimą pritaikyti asmeniniame, šeimos ir visuomenės gyvenime.<sup>14</sup> Dangaus valia kiekvienam žmogui apreiškiama jo širdies-protu gelmėje. Širdis-protas yra vieta, „kur žmogus atranda savo bendrystės su Dangumi didybę.“<sup>15</sup> Ugdymo ir ugdymosi procesas padeda geriau suvokti, koku būdu žmogus gali gyventi Dangaus valią atitinkančią gyvenimą.

Konfucianistinis ugdymas, suprantamas kaip širdies-protu mokymas (*xinxue*), apima ne vien teorinių ir praktinių žinių įgijimą, bet taip pat moralaus elgesio ugdymą, socialinę atsakomybę ir estetinį

lavinimą. Penkių konfucianistinių klasikų ir Keturių neokonfucianistinių knygų studijavimas užima ypatingą vietą ugdymosi procese. Vidine ir išorine drausme, nuolatine savianalize bei dorybių lavinimu siekiama kilnaus gyvenimo būdo. Teorinis mokymasis tvirtai susietas su kasdiene elgsena: visa, kas išmokta, turi būti realizuojama gyvenime, nes žinios privalo skatinti kilnų elgesį.

Konfucianistinė tradicija visuomet akcentavo socialinių ryšių svarbą. Individas mokomas deramai įsisąmoninti savo pareigas šeimai, bendruomenei ir visuomenei. Todėl konfucianistinis ugdymas nuosekliai siekia socialinės asmens brandos. Šiam siekiui yra būtina kitų žmonių pagalba. Niekas pats vienas nėra pajėgus nei pasiekti tikro pažinimo, nei išsiugdyti teisingos elgsenos.

Ugdymasis ir mokymasis laikomi svarbiais konfucianistinio gyvenimo bū-

do sandais, kurie visiems žmonėms yra privalomi, o drauge „išganingi“. Neįmanoma pasiekti tikros asmenybės brandos nesimokant. Kas nesistengia siekti žinių ir nuolat koreguoti savo elgesį, tas daugeliu požiūrių lieka ribotas, stokoja supratimo, neįžvelgia tikrojo žmogaus gyvenimo tikslo. Jei asmuo nesimoko, jis savo neišmanymu kenkia pats sau ir aplinkiniams.

Konfucijus savo mokiniams pateikdavo išsamią ugdymo programą, kuria siekė visapusiško moralinio, intelektualinio, socialinio ir estetinio mokinių ugdymo. Programa apėmė ritualų, istorijos, politikos, socialinės filosofijos, muzikos ir poezijos studijas. Konfucijaus pamokymai didžiąja dalimi buvo skirti ugdyti charakterį, lavinti geranoriškumą, stebėti savo elgesį, įprasti pasitaisyti suklydus, siekti nuolatinės etinės ir intelektualinės pažangos. Pasak *Lunyu*, Konfucijaus mokinys Zengzi (505–436 pr. Kr.) praktikavo trejopą savo elgesio refleksiją: „Aš kasdien trejopai save tikrinu: ar buvau kitiems ištikimas ir atsidavęs? Ar buvau nuoširdus, bendraudamas su draugais? Ar pakartojau tai, ką išmokau?“<sup>16</sup> Pasielgus neteisingai, Konfucijus skatino pasitaisyti: „Tik neištaisyta klaida yra klaida.“<sup>17</sup> Skirtingai nei krikščionybei, konfucianistinei tradicijai nebūdinga prašyti Dangaus atleidimo už kaltes, nes, konfucianistų įsitikinimu, Dangus laukia ne atsiprašymo, o pasitaisymo.

Konfucijaus mokiniai buvo skatinami siekti nuolatinio savęs perkeitimo, įgalinančio gyventi harmonijoje su Dangaus ir Žemės kūrybinėmis galiomis. Pokyčiai tiek gamtoje, tiek visuomenėje, tiek individų gyvenime laikomi pozityviais

vyksmais. Kiekvienas gyvenime patiriamas pokytis turi būti panaudotas savęs ugdymui. Mokyti, pasak Konfucijaus, reikia su dideliu užsidegimu, o mokymasis turi trukti visą gyvenimą. Mokymąsi Konfucijus suvokė kaip džiaugsmingą procesą.

Konfucijus gerai išmanė kinų istoriją bei literatūrą, stebėjo ir vertino savo meto politinį gyvenimą, visuomeninį etiketą bei ritualus, puoselėjo savo muzikinį talentą. Mokytojas troško, kad jo mokiniai siektų aukščiausio išsilavinimo ir aukščiausio moralinio tobulumo. Idealas, kurį jis jiems kėlė, buvo beveik nepasiekiamas. Išminčiaus gyvenimo lygis, kuris nuo Mencijaus laikų tapo visuotiniu konfucianistų idealu, Konfucijaus laikytas beveik nepasiekiamu ir skirtu anaip tol ne visiems.

Su tikram išminčiui būdingu nuolankumu Konfucijus apie save kalbėjo labai kukliai. Didysis mokytojas nelaikė savęs tobulu žmogumi. Nors, pasak jo paties, žinių ir išminties jam nestigo, tačiau praktiniame gyvenime jis nuolankiai tvirtino nepasiekias trokštamo idealo. Konfucijus pripažino, kad jo išmintis nebuvo įgimta, bet ją įgijo bestudijuodamas senovės raštus. Pasak *Lunyu*, Konfucijus prisipažino: „kasdieniame gyvenime dar nesugebu elgtis kaip kilnus žmogus.“<sup>18</sup> Kuklus Konfucijaus savęs vertinimas primena Jėzaus nuolankumą: „mokykitės iš manęs, nes aš romus ir nuolankios širdies“ (Mt 11, 29). Nepaisant Konfucijaus nuolankių žodžių apie save, vėlesnioji konfucianistinė tradicija didįjį Mokytoją ėmė laikyti išminčiumi *par excellence*.

Mencijaus antropologinių pažiūrų pagrindas – tikėjimas esminiu žmogaus

prigimties gerumu. Mencijus sugriovė barjerus, skiriančius žmogaus prigimtį ir Dangaus valią. Jo mokymas persunktas Dangaus ir žmonių vienybės idėja. Anot Mencijaus, žmogaus širdis-protas yra svarbiausioji individo bendravimo su Dangumi vieta. Dėl kilnių aspiracijų, glūdinčių sielos gelmėje, žmogus yra tapatus Dangui. Žmogaus gyvenimo užduotis – leisti nekliudomai išsiskleisti šioms aspiracijoms. Realizuodamas šią užduotį asmuo dar labiau suintensyvina savo vienybę su Dangumi. Jis įgyja kūrybinių galių, tampa pajėgus perkeisti savo gyvenimą ir netgi kitų žmonių širdis, panašiai kaip Dangus turi kūrybos ir perkeitimo galias.<sup>19</sup>

Ypač ryškiai žmogaus sieloje išpausta atjauta: „kiekvienas turi širdį-protą, kuris atjaučia kitus.“<sup>20</sup> Ši nuostata labai artima Evangelijoje aptariamai atjautai, glaudžiai susijusiai su artimo meile. Jėzus, aiškindamas apie artimo meilės universalumą, pateikė pavyzdį gerojo samariečio, kuris pasigailėjo sužeisto nepažįstamojo (plg. *Lk* 10, 33–37). Mencijaus vartotas vaizdinys labai įtikinamai iliustruoja jo tvirtinimą, kad kiekvienas žmogus turi įgimtą atjautos/gailestingumo jausmą: „Tarkim, kas nors pamato į šulinį beįpuolantį vaiką. Tokioje situacijoje kiekvienas pajus išgastį ir atjautą. Ir ne dėl to, kad jam rūpėtų geri santykiai su vaiko tėvais, ne dėl to, kad trokštų susilaukti šlovės tarp kaimynų ir draugų, ir ne dėl to, kad jį erzintų vaiko riksmas“.<sup>21</sup> Kaip vandeniui natūralu visuomet tekėti žemyn, taip žmogui siekti gėrio. Beje, jei vandenį dirbtinai priversime tekėti aukštytyn, tai nepakeis jo tikrosios prigimties. Panašiai gyvenimo aplinkybės gali žmo-

gų pastūmėti būti blogu, tačiau tai nėra jo tikroji prigimtis.<sup>22</sup> Todėl žmogui būtina vadovautis konfucianistinės gyvensenos principais. Šitaip jis sudaro sąlygas išsiskleisti savo gerajai prigimčiai.

Žmogaus prigimtyje Mencijus išskyrė keturis gėrio daigus: žmoniškumą (*ren*), teisingumą (*yi*), padorumą/etiškumą (*li*) ir išmintį (*zhi*). Jie kyla iš keturių įgimtų žmogaus jausmų: atjautos, gėdos, kuklumo/pagarbos, skyrimo gėrio ir blogio. Gėrio daigus Mencijus palygino su keturiomis žmogaus kūno galūnėmis ir ragino juos vystyti.<sup>23</sup> Kiti jo palyginimai paimti iš gamtos: kaip augmenija turi būti puoselėjama, kad augtų ir bujotų, taip ir žmogaus viduje esantys gėrio daigai turi būti sąmoningai puoselėjami. Keturi gėrio daigai dėl savo universalaus pobūdžio gali būti vadinami keturiomis pagrindinėmis konfucianizmo dorybėmis ir gali būti palyginti su tiek pat pagrindinių krikščioniškų dorybių.

Priešingai, Xunzi ir jo sekėjai laikosi nuomonės, kad žmogaus prigimtis ydinga. Todėl žmogui būtina lavinti dorybes ir mokytis konfucianizmo principų, praktikuoti etišką elgseną ir nuoširdų mandagumą. Tad, nors Mencijaus ir Xunzi baziniai antropologiniai požiūriai skirtingi, jų praktiniai konfucianistinio gyvenimo būdo mokymai daugeliu aspektų labai panašūs.

Zhu Xi edukologija remiasi dviem pagrindinėmis sąvokomis – *li* ir *qi*. Žmogų jis laikė mikrokosmu, kuris dalyvauja visatos procesuose. Kiekvienas asmuo savo sieloje turi įdiegtą tobuląjį principą *li*, kurio šaltinis yra *Taiji*, pirmapradis visatos Principas. Tad kiekvienas asmuo turi tiesioginį ryšį su *Taiji*, skatinančiu

nuolatinį progresą, nes pats *Taiji* yra nesiliaujančiame kūrybiniame procese. Kasdieniame žmogaus gyvenime principui *li* kyla nuolatinė grėsmė būti nustelbtam materialiosios energijos *qi*. Todėl pagrindinė individo užduotis yra išsivaduoti iš savo žemų žmogiškų troškimų (*renyu*) ir atsiverti Dangiškajam principui (*Tianli*). Išminčius yra tas asmuo, kuris šią užduotį realizuoja savo gyvenime. Sekdamas Mencijumi, Zhu Xi laikėsi nuomonės, kad tapti išminčiais yra pašaukti visi žmonės. Vienintelis kelias realizuoti šį pašaukimą, anot Zhu Xi, yra mokymasis. Mokydamasis ir tobulindamas save žmogus tuo pačiu prisideda prie visatos tobulinimo.

Ugdymasis gali būti laikomas esmine konfucianisto gyvenimo užduotimi ar pareiga. Saviugda drauge su pastangomis perkeisti save yra pagrindinės konfucianistinio gyvenimo būdo dimensijos.

## PRIGIMTINIS IR SOCIALINIS ŽMOGAUS ORUMAS

Konfucianizmo kosmologijoje žmogui skiriama ypatinga vieta. Žmogaus prigimties orumas glūdi tame, kad jis, būdamas apdovanotas širdimi-protu, turi galią daryti moralinius sprendimus ir tobulėti. Skirtingai nei krikščionybė, konfucianizmas neturi predestinacijos idėjos. Konfucianistai įsitikinę, kad nėra jokios išankstinės antgamtinės lemties, kuri nulemtų žmogaus likimą. Individas yra laisvas pasirinkti savo gyvenimo kelią. Naudodamasis savo laisva valia žmogus tampa Dangaus kūrybinės galios dalininku.

Konfucijus buvo įsitikinęs, kad žmogus yra pajėgus gyventi nesavanaudiškai

Galutinis ugdymosi tikslas – pasiekti išminčiaus gyvenimo lygį.

Moralinis tobulėjimas yra bendras tikslas abiemis – krikščioniškajam ir konfucianistiniam – mokymams. Krikščionys šventėdami teikia Dievui garbę ir vykdo Dievo valią, nes „tokia gi Dievo valia – jūsų šventėjimas“ (1Tes 4, 3). Šventėjimas – autentiškiausias Trejybinio Dievo garbinimo būdas, kadangi tai yra garbinimas visu gyvenimu. Panašiai konfucianizmas moralinį tobulėjimą ir Dangiškojo principo įgyvendinimą laiko tikroju gyvenimo keliu. Konfucianistinis idealas – išminčius – nėra tik moraliai nepriekaištingas asmuo. Jo moralumas, panašiai kaip krikščionių šventojo, siekia dieviškojo gyvenimo sferas, nes tikroji išmintis peržengia įprastą žmogišką supratimą<sup>24</sup>. Tai kosminė-dieviška išmintis, įgalinanti išminčių drauge su Dangumi ir Žeme tapti kosminės triados nariu.

ir kilnų gyvenimą. Šiame pajėgume glūdi prigimtinis kiekvieno žmogaus orumas. Asmenis, kurie savo gyvenime vadovaujasi *ren*, Konfucijus vadino kilniais žmonėmis – *junzi* – sąvoka, kuri etimologiškai reiškia kilmingumą, aukštą kilmę. Konfucijus šią sąvoką pasirinko apibūdinti kilnų ir geranorišką žmogaus būdą. Kilnaus žmogaus priešingybė yra „menkas žmogus“ (*xiaoren*): „Kilnus žmogus išmano savo pareigas; prastas težiūri savo naudos.“<sup>25</sup> Kokie bruožai, anot Konfucijaus, apibūdina kilnų asmenį? Remiantis *Lunyu* tekstu, galima sudaryti tokią kilnaus asmens charakteristiką: meilė ir pagarba visiems žmonėms,

didžiadvasiškumas, gerumas, troškimas mokytis, stropus ir sąžiningas pareigų atlikimas, nuoširdumas, švelnus elgesys su kitais, kuklumas, savikritika, drąsa ir tolerancija. Kilnus asmuo nėra savanau-dis, kietaširdis ar žiaurus; jis neveidmainiauja, nemeluoja, nepataikauja ir priima kritiką savo atžvilgiu<sup>26</sup>.

Konfucianistinio kilnaus žmogaus savybės yra tokios, kurias galima pavadinti krikščioniškomis. Jose nėra nieko, kas būtų priešinga krikščioniškajai moralaus gyvenimo sampratai. Be abejo, išlieka akivaizdūs specifinių religinių praktikų skirtumai. Vis dėlto ir religinės praktikos turi bendrą bruožą – stipriai išreikštą tiek krikščionių, tiek konfucianistų atsakomybės jausmą prieš Dievą/Dangų.

*Lunyū* tekste randame daugybę tiesioginių ir netiesioginių Konfucijaus pamokymų, skatinančių taisytis, tobulėti ir siekti kilnaus gyvenimo būdo. Kita vertus, jo turtinga ilgalaikė asmeninė patirtis padėjo jam išvengti iliuzijos, kad tikras gerumas lengvai pasiekiamas. Konfucijus teigė savo gyvenime nesutikęs absoliučiai gero žmogaus, netgi tokio, kuris bent vieną dieną įstengtų būti be išlygų geras kitiems<sup>27</sup>. Šie Konfucijaus žodžiai primena Jėzaus posakį: „Kam vadini mane geru? Niekas nėra geras, tik vienas Dievas“ (Mk 10, 18).

Socialinis žmogaus orumas atsiskleidžia Konfucijaus mokyme apie sąvokų atitaisymą (zheng ming, 正名). Konfucijus išvelgė, kaip svarbu visuomenės gyvenimui, kad kiekvieno vartojamo žodžio reikšmė būtų adekvati tam turiniui, kurį implikuoja. Sąvokų atitaisymas užkerta kelią tam, kad žodžiai netaptų manipulavimo įrankiais. Pavyzdžiui, tironas iš tikrųjų negali būti vadinamas valdovu,

nes valdovo vardo vertas tik tas, kuris rūpinasi krašto žmonių gerove. Tik teisingam valdovui Dangus suteikia teisę valdyti, o despotas valdo neteisėtai. Norėdamas pabrėžti įvairių asmenų socialinę orumą ir jų pašaukimo kilnumą, Konfucijus mokė, kad kiekvienas asmuo turi kilniai ir sąžiningai atlikti savo pareigas. Tada kilnus valdovas bus vertas valdovo vardo, o ištikimas valdinys – valdinio; rūpestingas šeimos tėvas galės vadintis tėvu, o gerbiantis tėvus sūnus – sūnumi<sup>28</sup>. Tam tikrų užuominų apie sąvokų atitaisymą galima rasti Biblijoje, pavyzdžiui, „Nesu vertas vadintis tavo sūnumi“ (Lk 15, 19). Sąvokų atitaisymą Konfucijus laiko pirmu dalyku, nuo kurio reiktų pradėti atkurti teisingumą valstybėje.

Su sąvokų atitaisymu esmingai susijęs paprastas ir tiesus kalbėjimo būdas. Pasak Konfucijaus, kilnus žmogus kalba paprastai ir neveidmainiauja, siekdamas valdovų palankumo. Teisingi žodžiai natūraliai kyta kilnaus asmens širdyje. Jis pasižymi nuosaiikia kalba ir garbingu elgesiu. Labai panašų požiūrį perteikia Evangelija: „Išvis neprisiekinėkite nei dangumi, nes jis – Dievo sostas, nei žeme, nes ji – jo pakojis [...]. Verčiau jūs sakykite: ‘Taip’, jei taip, ‘Ne’, jei ne, o kas viršaus, tai iš piktojo“ (Mt 5, 34–37). Konfucijus, remdamasis savo gyvenimo patirtimi, įspėjo, kad žmonių žodžiai ne visada atitinka jų darbus. Nors kilnus asmuo paprastai turi, ką pasakyti, tačiau, kita vertus, iškalbingumas dažnai slepia nenuoširdumą bei suktumą: „Kas dorovingas, tas ir iškalbus, tačiau iškalbus ne visada būna dorovingas.“<sup>29</sup> Tad teisingam kalbėjimui Konfucijus skyrė labai svarbią vietą visuomenės gyvenime. Biblinis dekalogo įsakymas „Neliudysi me-

lagingai prieš savo artimą“ (Iš 20, 16) taip pat visų pirma yra skirtas ne privačiai, bet visuomeninio gyvenimo sferai.

Mencijaus skelbta „teisė į revoliuciją“ iš esmės remiasi žmogaus orumo ir sąvokų atitaisymo koncepcijomis. Jei valstybės valdovai yra nesąžiningi, korumpuoti ar savanaudžiai ir atsisako keisti savo elgesį, jie netenka teisės eiti parei-

gų. Jie tik vadina save valdovais ar pareigūnais, o iš tikrųjų yra tironai ir nusikaltėliai. Jų korumpuotas valdymas tampa kliūtimi sukurti stabilią ir harmoningą visuomeninę tvarką, kuri yra vienas iš esminių konfucianizmo tikslų. Anot Mencijaus, tokie asmenys yra netekę teisės eiti pareigų, o jų pašalinimas yra teisėtas ir teisingas veiksmas.

## VISKĄ APIMANTI ŽMONIŠKUMO LITURGIJA: *REN* IR *LI*

Savo vidines nuostatas žmonėms būdinga išreikšti kokiais nors ženklais ar veiksmais. Be to, išoriškai atliekami pozityvūs ženklai/veiksmai skatina pozityvias vidines asmenų nuostatas. Todėl kinų kultūros ir civilizacijos neatskiriama dalimi yra tapusi *li* (禮) sąvoka, verčiama kaip *ritualai*. *Li* yra regima *ren* išraiška kasdieniame žmonių gyvenime.

*Ren* (仁) – bazinė konfucianizmo sąvoka, paprastai verčiama kaip žmoniškumas, humaniškumas, gerumas, geranoriškumas ar meilė. Konfucianistinis *ren* iš esmės gali būti prilygintas krikščioniškai artimo meilei<sup>30</sup>. Panašiai kaip krikščioniškoji artimo meilė apima visas dorybes, taip ir konfucianistinis *ren* implikuoja visą skalę konfucianistinių dorybių.

*Ren* glūdi žmogaus širdies-proto gėlėje. Todėl žmogiškoji prigimtis (*renxing*) natūraliai linksta rūpintis kitais ir trokšta pažinti Dangaus kelią. Žmoniškumas skatina ne tik socialinę ir moralinę žmonių vienybę, bet taip pat žmonių, gamtos ir transcendentinio pasaulio vienybę. Taigi *ren* siekia geranoriškumu aprėpti visą visatą.

*Lunyu* dažnai sugretina *ren* ir *dao* sąvokas. Tai nevienareikšmės sąvokos ir

įvairiuose kontekstuose jos gali turėti skirtingas konotacijas. *Lunyu* tekste abi šios sąvokos ne kartą persipina ir papildoma viena kitą taip, kad *dao* dažnai yra *ren dao* (žmoniškumo kelias), o *ren* dažnai yra *dao ren*. Tokiu būdu pabrėžiamas žmoniškumo praktinis ir dinaminis pobūdis: jis yra kelias, kuriuo žmogui skirta žengti į vis didesnę gyvenimo pilnatvę. *Kelio* sąvoka nesvetima Evangelijoms. Jėzus save įvardijo kaip *kelią* (plg. Jn 14, 6), o pirmieji Kristaus sekėjai, prieš gaudami krikščionių vardą, buvo vadinami *kelio sekėjais* (plg. Apd 9, 2).

Į visuomenės gyvenimą *ren* įneša taiką ir harmoniją. Žmoniškumas, anot Konfucijaus, veiksmingesnis negu įstatymai, grasinimai ar bausmės. Tačiau būtų klaidinga manyti, kad Konfucijus neįvertino įstatymų reikšmės valstybės gyvenimui. Veikiau jis išvelgė, jog socialiniam gyvenimui ir sėkmingai visuomenės raidai už įstatymus svarbesnis žmonių dorybingumas.

*Ren* yra tiek aukščiausias moralinis individo gyvenimo siekinys, tiek svarbiausia visuomeninio gyvenimo vertybė. Svarbiausias žmoniškumo dorybės tikslas – skatinti geranoriškus žmonių tar-

pusavio santykius. *Ren* yra ne tik svarbiausioji žmogiškoji dorybė, bet taip pat metafizinė sąvoka. Kaip krikščioniškoji artimo meilė yra esmingai susijusi su Dievo meile ir netgi, pasak apaštalo Jono, pats „Dievas yra meilė“ (1 Jn 4, 8), taip ir *ren* yra esminis visos visatos ontologinis principas, transcendentinis empatijos ir visuotinės vienybės šaltinis.

Kasdieniam gyvenime *ren* realizuojasi per ritualus. Konfucianistiniai ritualai neskirstomi į religinius ir pasaulietinius. Holistinei konfucianizmo pasaulėžiūrai iš esmės svetima skirstyti žmonių gyvenimą į sekuliarią ir sakralią sritis. Todėl kai kalbama apie ritualus, jie suvokiami kaip integrali žmogaus gyvenimo dalis, aprėpianti visą žmogiškųjų santykių erdvę. Harmonizuodami visas žmogaus gyvenimo sferas ir visus žmonių tarpusavio santykius, ritualai turi palaikyti ir stiprinti ne tik socialinę, bet ir kosminę harmoniją. Ritualai, apimantys maisto ir smilkalų aukojimus, muziką, gestus, šokį, etc., padeda subalansuoti socialinę energiją, padėdami jai susikaupti arba leisdami nutekėti jos pertekliui<sup>31</sup>.

Gyvenimo kasdienybėje nuolat iškyla pavojus *li* interpretuoti kaip grynai išorinius, gilesnio turinio stokojančius ritualus, tarsi menkavertes etiketo taisykles ar savitiksles apeigas. Konfucianizmo tradicija visuomet priešinosi tokiai *li* sampratai. Ritualai skatina laikytis etiketo taisyklių, tačiau visų pirma jie skatina žmonių tarpusavio santykių padorumą/etiškumą. Konfucijus norėjo, kad žmonės suvoktų ritualinių taisyklių esmę. Jis laikėsi nuomonės, kad vertesnės yra paprastos ir su deramu nusiteikimu atliekamos ceremonijos, nei ištaigingos, bet stokojančios nuoširdumo. Mokytojas

manė, kad neverta sureikšminti ritualinių papročių, jei jie nekyla iš sąmoningo žmoniškumo ir nesiekia išreikšti kilnius jausmus. Ritualai pasiteisina tik tiek, kiek jie tarnauja pagrindinei konfucianistinei dorybei – žmoniškumui. *Ren* yra *li* dvasinis branduolys<sup>32</sup>.

Tad *li* yra ritualas, turintis gilią prasmę. Jis yra vidinės dorybės išraiška. Todėl suprantama, kodėl konfucianizme ritualams skiriama ypatinga reikšmė. Jie turi palaikyti ir skatinti tokias svarbias kinų kultūros vertybes kaip išpareigojimas kilniam ir išmintingam gyvenimo būdai, žmonių tarpusavio geranoriškumas, vaikų pagarba tėvams, piliečių lojalumas teisėtai valdžiai, jaunesniųjų nuoširdus klusnumas vyresniesiems (tiek amžiumi, tiek pareigomis), vyresniųjų rūpinimasis jaunesniaisiais. „Gerbti vyresnius – tai tinkamas būdas elgtis su jais, kaip dera elgtis su vyresniaisiais. Parodyti gilią meilę našlaičiams ir silpniesiems – tai tinkamas būdas elgtis su jais, kaip dera elgtis su jaunesniaisiais.“<sup>33</sup> Be abejo, ypatinga vieta tenka penketui bazinių santykių: tėvo-sūnaus, valdovo-pavaldinio, vyro-žmonos, vyresniojo-jaunesniojo brolių, draugo-draugo. Šia prasme reikia interpretuoti maisto ir smilkalų aukojimo ritualus, skirtus mirusiems protėviams, praeities didvyriams ir geradariams pagerbti. Jie padeda išreikšti kilniausius dėkingumo ir pagarbos, bendruomeniškumo ir socialinės atsakomybės jausmus. *Tad ritualai yra ne kas kita, kaip žmonių tarpusavio humaniškos elgsenos ir nuoširdžios pagarbos vienas kitam išraiška.*

Konfucianistų ritualai – tai, visų pirma, ritualai, kurie atliekami kasdienybėje. Jie visi yra skirti žmonių santykius padaryti sklandesnius ir kilnesnius. Ri-

tualai padeda išreikšti pagarbą, draugiškumą, dėkingumą, lojalumą, etc. Tiek senovės, tiek dabarties kinų gyvenime ritualai vaidino ir vaidina svarbų vaidmenį. Specialios ceremonijos ir aukojimų apeigos atliekamos gimimo, vestuvių bei laidotuvių progomis. Praktikuojamos įvairios etiketo taisyklės, išreiškiančios pagarbą tėvams. Be abejo, religiniai ritualai taip pat užima svarbią vietą konfucianistų gyvenime. Ypatingą vietą konfucianizme užėmė imperatoriaus ir dvariškių atliekamos Dangui skirtos apeigos. Reikšmingi yra ritualai, skirti sudieviintiems praeities didvyriams ir visuomenei nusipelnusiems asmenims pagerbti. Vis dar palaikomi blogosioms dvasioms atbaidyti skirti ritualai. Mirusiųjų protėvių pagerbimo apeigos yra ypač giliai išsisknijusios kinų tautos sąmonėje. Mirusiems protėviams aukojamos maisto ir smilkalų atnašos. Dėl pastarųjų ritualų tarp krikščionių misionierių buvo užvirę dideli ginčai. Vieni (daugiausia pranciškonų misionieriai) reikalavo, kad, priimdami krikščionybę, kinai atsižadėtų vadinamojo protėvių kulto, kiti (jėzuitų misionieriai) manė, kad tai tėra etninės kultūros, bet ne religijos dalykas<sup>34</sup>. Šios pastarosios nuomonės laikėsi ir t. Matteo Ricci S. J., tvirtindamas, kad vadinamasis protėvių kultas nėra religinė veika, o tik pagarbos bei dėkingumo išraiška mirusiems artimiesiems ar kitiems žymiesiems asmenims. M. Ricci buvo įsitikinęs, kad „buvimas konfucianistu reiškė veikiau priklausymą [mokslo] akademijai, nei priėmimą specifinio teologinio tikėjimo.“<sup>35</sup>

Anot *Lunyu*, Konfucijus labai vertino senąsias paprotines kinų ceremonijas bei

ritualus. Mirusiųjų protėvius jis pagerbdavo simboliškai aukodamas jiems maisto<sup>36</sup>. Vis dėlto Konfucijui buvo svetimas pedantiškas ceremonijų laikymasis, priešingai nei kai kuriems vėlesniems jo sekėjams. Ritualus Konfucijus vertino ne dėl paviršutiniško apeigų pomėgio, bet todėl, kad juos laikė priemonėmis siekti vidinės individo brandos, skatinti teigiamų jausmų raišką ir harmonizuoti visuomeninį gyvenimą.

Konfucijus išryškino vidinio gyvenimo svarbą, ją priešpriešindamas perdėtam ritualų branginimui. Jis pabrėžė intelektualinių ir moralinių pastangų reikšmę žmogaus gyvenime. Dangaus ir žmonių vienybė realizuojama ne tiek apeigomis, kiek moralinėmis pastangomis. Pačios apeigos įgyja savo vertę tik dėl to, kad inspiruoja ir palaiko moralinius žmogaus siekius. Tad ritualinis gyvenimo aspektas ne paneigiamas, bet perkeliamas iš išorinės žmonių gyvenimo sferos į vidinę – į žmogaus širdį-protą. Konfucijui svarbiausias „ritualas“ – praktikuoti dorybes ir paisyti Dangaus valios.

Konfucianistinės maldos praktika taip pat gali būti priskiriama ritualams. Nevienareikšmiškai interpretuojamas *Lunyu* VII skyriaus pasažas, perteikiantis sergančio Konfucijaus ir jo mokinio Zilu pokalbį apie maldą. Konfucijus skeptiškai atsiliepia apie maldą: „Kažin ar verta taip daryti?“<sup>37</sup> Tačiau apie kokią maldą jis kalba? Būtina pabrėžti, kad tai gana specifinė malda. Zilu ragino Konfucijų prašyti sveikatos ir melstis Dangaus bei Žemės dvasioms. Konfucijaus abejonė nebuvo nukreipta į maldą kaip tokia, bet į maldą dvasioms prašant sveikatos. Galbūt Konfucijus nematė pras-



mės melstis dvasioms, nes buvo nuolatine vienybėje su Dangumi (t. y. su Aukščiausia Dievybe). Taip pat jis abejojo, ar tikslinga prašyti sveikatos, t. y. trokšti žūt būt prailginti savo gyvenimą. Galiausiai Mokytojas atsako mokiniui: „Seniai jau meldžiuosi.“<sup>38</sup>

Verta sugretinti Konfucijaus poziciją maldos atžvilgiu su kai kuriomis Jėzaus nuostatomis. Kristus mokė neatiduoti savo širdies menkavertėms arba antraeilėms problemoms ir nebūti pernelyg susirūpinusiais: „Nesisielokite ir neklusinėkite: ‘Ką valgysime?’ arba: ‘Ką gersime?’, arba: ‘Kuo vilkėsime?’“ (Mt 6, 31). Paprašytas pamokyti melstis, Jėzus išmokė *Tėve mūsų* maldos, kurios pirmojoje dalyje prašoma individo ir visuomenės perkeitimo, o antrojoje – kitų esminių žmogiškosios egzistencijos dalykų. Tad Jėzaus ir Konfucijaus požiūriai į malda, nors ir yra skirtingi, tačiau turi esminių sąsajų.

Ritualai, anot Konfucijaus, padeda susiklostyti harmoningiems žmonių tarpusavio santykiams ir taurina vidines individų nuostatas. Jie moko atsižadėti savimeilės, nepataikauti žemiems įnoriams ir neapsileisti siekiant pažangos. Tokiu būdu ritualai skatina atsakingą socialinę elgseną, o drauge ugdo etinę ir emocinę žmonių brandą. Jie palaiko ir ugdo autentiškas vertybes bei saugo jas nuo nukrypimų: moko mandagumo, bet ne keliaklupsčiavimo; atsargumo, bet ne baikštumo; drąsos, bet ne įžūlumo, etc.

Ritualai skatina ne paneigti jausmus, bet juos harmonizuoti.

*Lunyu* į Konfucijaus lūpas dažnai įdeda kvietimą mokytis iš praeities. Taip daroma prielaida, kad anksčiau ritualų buvo griežčiau laikomasi. Vis dėlto čia negalima išvelgti vien naivaus praeities idealizavimo. Į praeitį apeliuojama tik tam, kad būtų sužadintas ryžtas ugdyti dorybingumą dabartyje. Turint omenyje, kad konfucianistinė *žmoniškumo* sąvoka apėmė ne tik moralinį imperatyvą, bet ir visapusišką išsilavinimą, darosi savaimė suprantamas Mokytojo noras akcentuoti tradicinius ritualus kaip vertingus ugdančius veiksmus.

*Li* sąvoka pranoksta religinių apeigų ir socialinių ritualų sritis. Ji apima visą asmens gyvenimą, visų jo moralinių veiksmų visumą, taip pat etinio ir intelektualinio ugdymosi pastangas. *Li – tai transcendentinio geranoriškumo įgyvendinimas šiame pasaulyje, visų pirma apimantis žmones, bet taip pat gyvūniją ir visą gamtą.* Todėl *li* tarsi nuolatinė kasdienio gyvenimo liturgija, harmonizuojanti žmonių tarpusavio santykius ir suvienijanti žmones su Dangumi. Visas individo gyvenimas yra tarytum viena nesibaigianti liturginė ceremonija, kurios kiekvienas veiksmas turi būti išstobulinamas ir išgryninamas. Kiekvienas individo ištariamasis žodis ar atliekamas veiksmas turi kilti iš širdies, pripildytos *ren*, ir tapti kiek įmanoma tobula vidinio geranoriškumo išraiška.

## KONCENTRINIAI DORYBĖS RITILAI

Žmoniškumo ir kitų konfucianistinių dorybių praktikavimas sukuria prielaidas vidinei asmens harmonijai, o ši savo

ruožtu teikia stiprybės įvairiose gyvenimo situacijose: padeda neprarasti drąsos išbandymuose ir neužsimiršti, kuomet

lydi sėkmė. Dorybingumas teikia vidinio džiaugsmo ir didina pasitenkinimo gyvenimu jausmą. Priešingai, dorybingumo trūkumas atsigręžia prieš patį asmenį: toks žmogus yra draskomas prieštarravimų ir jaučiasi nelaimingas.

Konfucijus pabrėžė dorybingo asmens įtaką aplinkiniams. Ypač svarbus atsakingas pareigas užimančių asmenų doras elgesys. Jie turi pasižymėti pagarba Dangaus valiai, nuoširdžiu rūpesčiu savo piliečiais, sąžiningu pareigų atlikimu, santūriu gyvenimo būdu ir taupumu. Valdovai tik tuomet pateisina savo valdymą, jei jie turi *mingde* (明德) – „spindinčias dorybes“. Jei valdovai praktikuoja dorybes ir elgiasi kilniai, paprasti žmonės gauna stiprų impulsą dorybingai gyventi<sup>39</sup>. Dangus, pasak Mencijaus, žvelgia į pasaulį paprastų žmonių akimis ir klausosi jų ausimis<sup>40</sup>. Jei valdovas pasirenka nedorybingą gyvenimo būdą – jis visai šaliai užtraukia

negandas. Kai valstybėje išivyrauja savanaudiški pareigūnai, ji pradeda silpnėti ir nykti. Žmoniškumo nepaisantis valdovas pasmerktas valdyti nesėkmingai. Jei paprasti žmonės yra išnaudojami ir skriaudžiami, Dangus iš valdovo atima anksčiau jam suteiktą įgaliojimą valdyti.

Konfucijus savo mokiniams mėgdavo dažnai priminti garbingus (tikrus ir legendinius) senovės Kinijos valdovus ir pabrėžti valdovų asmeninio pavyzdžio įtaką paprastų žmonių pasaulėžiūrai ir gyvensenai. Kai valdovas elgiasi kilniai, jo kilnumas tarsi koncentriniais ratilais nuvilnija į aplinką ir kuria šalyje harmoniją, tvarką, ramybę ir saugumą<sup>41</sup>. Šalies įstatymai, anot Konfucijaus, negarantuos tikro teisingumo, jei piliečiai sąmoningai nesieks moralaus gyvenimo. Pagaliau ir patys priimami įstatymai tik tuomet bus teisingi, jei jų pagrindas bus autentiškas žmoniškumas.

## Literatūra ir nuorodos

- <sup>1</sup> Xinzhong Yao, *An Introduction to Confucianism*. Cambridge University Press, 2008, p. 9. Xinzhong Yao išskiria penkias konfucianizmo fazes arba dimensijas: 1) konfucianizmo formavimasis 770–221 pr. Kr.; 2) konfucianizmo adaptavimas imperijos poreikiams, prasidėjęs ankstyvuju Han dinastijos periodu; 3) konfucianizmo transformavimasis jam susidūrus su budistine filosofija ir daoistiniu dvasingumu; 4) konfucianizmo variacijos, kilusios iš naujo interpretuojant konfucianizmą kitose Rytų Azijos šalyse; 5) konfucianizmo atnaujinimas XX a. (Žr. *op. cit.*, p. 7–10).
- <sup>2</sup> Kiniška širdies-proto (*xin*) sąvoka yra analogiška bibliinei širdies sampratai, apimančiai visą asmens vidų, jo „šerdį“.
- <sup>3</sup> Paradoksalus panašumas, kad tokį pat laikotarpį – šešis šimtus metų – Zhu Xi mokymas vyravo Kinijoje, o šv. Tomo Akviniečio – Katalikų Bažnyčioje.

- <sup>4</sup> 1958 m. Kinijos komunistų partijos lyderis Mao Zedongas pats save palygino su Qin Shi Huang (259–210 pr. Kr.), pirmuoju Kinijos imperatoriumi, žiauriai persekiojusiu konfucianistų mokytojus. Mao Zedongas savo kalboje partijos nariams didžiuodamasis pareiškė: „Jis palaidojo gyvus 460 mokslininkų, o mes palaidojome gyvus 46 000 mokslininkų. [...] Qin Shi Huangą mes pranokome šimteriopai.“ Žr. Carrie Gracie, *Qin Shi Huang: The ruthless emperor who burned books*, < <http://www.bbc.co.uk/news/magazine-19922863> > (žiūrėta 2013 10 09).
- <sup>5</sup> *Nostra Aetate*, 2. Kn. Vatikano II Susirinkimo nuotariai. Vilnius: Aidai, 2001.
- <sup>6</sup> *Western Inscription. A Source Book in Chinese Philosophy*. Transl. by Wing-tsit Chan. Princeton University Press, 1973, p. 497.
- <sup>7</sup> Žr. Julia Ching, *Chinese Religions*. New York: Orbis Books, 2008, p. 74–75.
- <sup>8</sup> *Western Inscription*, p. 497.

- <sup>9</sup> Lunyu, XII, 5. Kn. *Konfucijus, Pašnekesiai. Vertė Zita Mažeikaitė. Vilnius: Tyto alba, 2004.*
- <sup>10</sup> Lunyu VII, 17.
- <sup>11</sup> Lunyu, II, 2.
- <sup>12</sup> Žr. Gregor Paul, *Konfuzius, Meister der Spiritualität*. Freiburg: Herder, 2001, p. 50–51.
- <sup>13</sup> Žr. Mengzi, 3B, 9. Kn. *Mengzi. With Selections from Traditional Commentaries*. Transl. Bryan W. Van Norden. Indianapolis: Hackett Publishing Company, 2008.
- <sup>14</sup> Žr. Xinzhong Yao, *An Introduction to Confucianism*, p. 213.
- <sup>15</sup> Žr. Charles Pan, *Dialogue between Confucianism and Christianity*, < <http://cccprf.wordpress.com/2011/02/05/dialogue-between-confucianism-and-christianity/> > (žiūrėta 2013 10 14).
- <sup>16</sup> Lunyu I, 4.
- <sup>17</sup> Lunyu XV, 30.
- <sup>18</sup> Lunyu VII, 33.
- <sup>19</sup> Žr. Mengzi, 7A, 13.
- <sup>20</sup> Mengzi, 2A, 6.
- <sup>21</sup> Mengzi, 2A, 6.
- <sup>22</sup> Žr. Mengzi, 6A, 2.
- <sup>23</sup> Žr. Kersten Reich, Yuqing Wie, *Beziehungen als Lebensform. Philosophie und Pädagogik im alten China*. Münster-New York: Waxmann Verlag, 1997, S. 110–113.
- <sup>24</sup> Žr. Mengzi, 7B, 25. Rodney L. Tayloras detaliai išryškina paraleles tarp išminčiaus ir šventojo. Žr.: Rodney L. Taylor, *The Sage as Saint: A Study in Religious Categories, The Religious Dimensions of Confucianism*. Albany, NY, 1990, p. 39–52.
- <sup>25</sup> Lunyu, IV, 16.
- <sup>26</sup> Plg. Romualdas Dulskis, *Etinis asmenų tobulėjimas ir visuomeninio gyvenimo darna Konfucijaus mokyje, Soter*. Kaunas, VDU, 2002, Nr. 7, p. 208.
- <sup>27</sup> Žr. Lunyu, IV, 6.
- <sup>28</sup> Žr. Lunyu, XII, 11.
- <sup>29</sup> Lunyu, XIV, 4. A. Charleso Mullerio vertimo variantas duoda kiek kitokį prasmės akcentą: „The virtuous will certainly have something to say, but those who have something to say are not necessarily virtuous“ („Dorybingas žmogus tikrai turės ką pasakyti, tačiau turintys ką pasakyti, nebūtinai yra dorybingi“). Kn. A. Charles Muller, *Resources for East Asian Language and Thought*, < <http://www.acmuller.net/index.html> > (žiūrėta 2013 10 21).
- <sup>30</sup> Žr. Xinzhong Yao, *Confucianism and Christianity: A Comparative Study of Jen and Agape*. Sussex Academic Press, 1997, p. 176–189.
- <sup>31</sup> Anot Benoit Vermanderio, „konfucianistiniai ritualai yra būtinas mechanizmas nukreipti socialinę energiją“. Žr. Benoit Vermander, *Qi (Energy) in Chinese Tradition, Ignis – Ignatian Spirituality: South Asia*. Gujarat, 2012, No. 3, p. 33.
- <sup>32</sup> Žr. Ying-shin Yü, *Between the Heavenly and the Human*. Kn. Tu Weiming, Mary E. Tucker, *Confucian Spirituality*, Vol. 1, New York: Crossroad Publishing Company, 2003, p. 68.
- <sup>33</sup> *Western Inscription*, p. 497.
- <sup>34</sup> Nancy Porras išvalgiai pažymi, kad protėvių kultas niekada nebuvo nukreiptas į jų garbinimą. Žr.: Nancy Porras, *Doing Theology in a Chinese Context, International Journal of Frontier Missions*. Pasadena, CA, 1987, Vol. 4, p. 61.
- <sup>35</sup> Jonathan D. Spence, *The Memory Palace of Matteo Ricci*. New York, 1985, p. 210.
- <sup>36</sup> Žr. Lunyu, X, 11; X, 18.
- <sup>37</sup> Lunyu, VII, 35a.
- <sup>38</sup> Lunyu, VII, 35b. Konfucijaus ir Zilu pokalbio pabaigą lietuviškas *Apmąstymų* vertimas pateikia taip: „Seniai besimeldžiau.“ Kai kurių kitų vertėjų ši vieta išversta visai priešingai: „Seniai jau meldžiuosi“ arba „Mano malda tęsiasi jau ilgai“. Pvz., A. Charlesas Mulleris išvertė: „Then I have been praying for a long time already“, o Richardas Wilhelmas: „Ich habe lange schon gebetet“.
- <sup>39</sup> Žr. Ying-shin Yü. *Op. cit.*, p. 73–74.
- <sup>40</sup> Žr. Mengzi, 5A, 5.

B. d.